

ХЛІБА

Коли крилом вітряк не крає
Сухе повітря мертвих сил,
Коли по пастівні блукає
Ненавантажений осел,
— До хати вовчою ходою
Заходить голод, лютий звір.
Мов перед бурею близькою
В повітрі щось гуде, як вир:
„Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!
Із сел той голод, гість нелюбий,
Ворітьми входить у міста.
Його не спинять ваші труби
І ваших бубнів тра-та-та,
І що йому ота картеча!
— Це птах прудкий: на мур злетить,
Щоб, бурі грізної предтеча,
Свій чорний прапор застромить.
Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!
На бій виводить військо голод,
Ну, кличте наймитів своїх!
І в нас є зброя: важить молот;
Повитягаємо на них
Лопати, що загрузли в рудах,
І коси знесемо з полів.
О, навіть у дівочих грудях
Уже клекоче бурно гнів.
Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам.
В руках у нас — серпи, рушниці,
Невже-ж ми винуваті в тім?
І вже та гільотина сниться,
Що ріже голови усім.

Блисне наточена сокира,
Що жахом серце полонить.
Хай віддають життя офіри,
— Їх кров кричить в останню мить:
„Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!“
Нам треба хліба, хліба треба,
Як і повітря, і води.
Хіба - ж нам не послало небо,
Що просим: земле, уроди!
О, як нам тяжко довелося!
Невже не вдосталь тут землі?
Ще спітимо колись колосся
Під сонцем і на цій ріллі.
Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!
Земля — пустеля ще нещасна, —
Від колосистого зерна
Могла-би бути злотопоясна
Від рівника до бігуна.
Зораймо лан землі святої,
З нас досить військових натуг,
І ми різучу, гостру зброю
Перекуєм на тихий плуг.
Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!
І що нам кризи і дебати,
Коли загув пчолиний рій!
Невже ту зброю знов кувати,
Щоб битись за своїх царів?
Нарід підвівся бурним шквалом,
Росте, гуде голодний гімн.
О поверніть на землю ралом
І хліба вдосталь буде всім.
Вам, деспоти, втишить не сила
Народній гнів, голодний гам.
Сама природа тут навчила
Гукати: хліба, хліба нам!

Переклав Освальд Бургардт

Т. СТЕПОВИИ

Буржуазні соціологічні школи¹⁾

РОЗДІЛ III

ОРГАНИЧНА ТЕОРІЯ СУСПІЛЬСТВА

ПОПЕРЕДНИКИ ОРГАНІСТІВ. ПЛАТОН. ГОБС. КОНТ.

За творця органічної теорії суспільства справедливо вважають Спенсера¹⁾.

Спенсер визнає Платона і Гобса за своїх попередників. В „Основах соціології“ він згадує „Республіку“ Платона. В цьому творі Сократ, виведений Платоном, каже, що „державна“ така, як і люди, бо в основі держави лежить людський характер. Але не вважаючи на це, Платон думає, що держави, яких характер визначається властивостями громадян, все-ж таки самі визначають характер громадян, їх розум, пристрасті, бажання і соціальні стосунки.

Що до Гобса, то він, як і Платон, дивиться на соціальний організм не як на природний, а як на штучний. До того-ж він вводить поняття соціального договору, що наче-б то обумовлює існування урядових установ і надає вищій владі потрібного авторитету. Гобс вважає, що цей штучний організм є не що інше, як велетень Левіафонт, штучна людина, яка перебільшує своїм обсягом природніх людей, що для їх користі його вигадано. Для Гобса верховна влада — це штучна душа, різні установи — штучні суглоби, нагороди і кари — нерви і т. д.

Конт вже не вважає суспільство за штучний організм — для нього суспільство — це організм, який розвивається (а не раз назавжди зроблений). З другого боку Конт не порівнює суспільного організму з яким-небудь індивідуальним організмом, а каже, що основні засади організації того і другого однакові.

Але Конт суперечив сам собі, коли говорив, що цей організм можна штучно переорганізувати за рецептами його позитивної філософії. Це цілком слушно зауважує Спенсер²⁾, і ми звертаємо увагу на це, бо в цьому основна особливість погляду органістів на суспільство. Ця особливість цілком логично вибігає із їх теорії: — закони

¹⁾ Див. „Черв. Шл.“ ч.ч. 5—6, 7—8.

²⁾ Вмер 1902 року.

³⁾ Див. „Основания социологии“. Петербург, 1898 рік. ст. 371.

суспільства — це закони природи; „штучна“ зміна суспільного ладу (всякі там революції) для організмів суспільних шкідлива. Тому вона розцінюється, як щось чуже. Це хвороба, що веде не до вищої організації, а до смерті, до розкладу.

Про це ми згадаємо, коли перейдемо до критики органічної теорії.

АНАЛОГІЧНИЙ МЕТОД

За Спенсером ми не можемо вивчати людське суспільство методами, якими вивчаємо інші фізичні тіла, т. ц. методами спостереження, експерименту та індукції, бо ми самі є складові частини суспільства і не можемо вийти з нього, щоб з боку досліджувати. Отже суспільство не є конкретний предмет, який ми сприймаємо. Але в соціології, як і в інших науках, метод повинен бути об'єктивний. До того-ж в суспільстві ми спостерігаємо взаємовідношення, що дають підійти до нього об'єктивно. Для цього треба знайти в нашому об'єктивному досвіді такий конкретний предмет або матеріал спостереження, що давав-би нам можливість прослідити аналогію, подібність у взаємовідношенні частин, у структурі і функціях між цим об'єктом спостереження і суспільством. Таким об'єктом є організм, а принципом розвитку організму і суспільства є принцип диференціації та інтеграції. Аналогічний метод для Спенсера — це ті „ліси“, з яких він користується для будівництва цільного будинку соціологічної індукції. (Основи соціології, стр. 371).

ПОДІБНІСТЬ МІЖ ОРГАНІЗМОМ І СУСПІЛЬСТВОМ

На суспільство Спенсер дивиться як на особливу систему (entity) яка, хоч і складається з окремих (discrete) одиниць, але протягом віків і поколінь зберігає наслідування і певну цілість. Коли хто-небудь залишає певну суспільну функцію, то його заступає інший, і, таким чином, суспільні функції виконуються далі. З організмом суспільство має такі спільні риси або ознаки подібності:

1) Подібність явищ росту: і в суспільстві і в організмі спостерігається велике збільшення маси, а також подібність в розмноженні як біологічних так і соціальних організмів (інтеграція).

2) Подібність в явищах ускладнення структури разом із збільшенням обсягу, ц. т. розвиток від простого до складного, зріст фізіологічного і соціального розподілу праці і збільшення спеціалізованих органів як у біологічному так і в соціальному організмі (диференціація).

3) Подібність взаємозалежності частин, ц. т. зростання взаємного впливу до взаємної обумовленості, бо і в біологічному і в соціальному організмі зміни в різних частинах взаємно визначають одна другу (mutuality): в біологічних організмах зміна одної тканини тягне за собою зміну в інших, а в соціальних організмах зміна в одній класі відбивається на інших класах.

4) Як у біологічних, так і в соціальних організмів життя цілого перевищує життя складових одиниць — клітин і людей. Можна вбити окрему клітину, і весь організм буде жити (і навпаки).

В соціальний організм Спенсер включає крім людей також свійські рослини і тварини.¹⁾ Це дало привід іншим органістам включити сюди і машини і, взагалі, матеріальну культуру. До чого це привело, ми побачимо далі.

РОЗБІЖНІСТЬ МІЖ ОРГАНІЗМОМ І СУСПІЛЬСТВОМ

Спенсер крім чотирьох пунктів подібності установлює і чотири пункти розбіжності між організмом та суспільством:

1) Суспільство не утворює конкретної цілості, ц. т. не має зовнішніх форм, а лише таку єдність, що складається із самостійних одиниць (*discrete*). Правда, у нижчих організмів форма теж невиразна.

2) Суспільство не творить цілості, де між окремими членами існує фізіологічний зв'язок, як між клітинами організму. Правда, члени суспільства не відокремлені один від другого абсолютно, а зв'язані між собою елементами фавни і флори.

3) Суспільство складається з рухомих одиниць, а організм з одиниць зв'язаних. Правда, Спенсер обмежує значіння як попередніх так і цього третього пункту, бо як-раз 4-й пункт подібності каже, що кожна функція організму існує незалежно від того, хто її виконує, ц. т. виконавець міняється, а функція і орган залишається. Найголовніший пункт розбіжності, на якому базується Спенсеровський індивідуалізм, — це пункт 4-й.

4) Процеси диференціації не доходять в суспільстві до такого ступня, що (як це спостерігаємо в організмах) одні клітини цілком зосереджують на собі функції чутлості і думання, а решта губить ці функції. В біологічному організмі свідомість концентровано в одній частині, а в суспільному організмі вона розлита по всьому „агрегатові“, ц. т. всі одиниці соціальної системи приблизно однаково здібні відчувати задоволення і страждання. Коли в організмі частини існують для цілості, то в суспільстві цілість в інтересах індивідів. Тому соціальний організм не можна порівнювати з яким-небудь певним типом індивідуального організму, чи то буде рослина чи тварина.

ФІЛОГЕНЕТИЧНИЙ ЗАКОН РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Беручи все це на увагу, Спенсер далі, користуючись з аналогічного методу, шукає подібності в процесі розвитку „організму взагалі“ з одного боку і суспільства з другого. Цю подібність перш за все він знаходить в спільності закону онто- і філогенезу для обох типів організмів. Кожен вид в своєму розвитку стисло повторює історію свого роду — так само і кожне нове колоніальне суспільство

¹⁾ Фізичні і духовні особливості людських одиниць, а також їх повсякденна діяльність складаються до певної міри під впливом тих тварин і рослин, що, живучи за допомогою людей і в свою чергу допомагаючи жити людям, глибоко зв'язуються з суспільним життям і тому навіть являються предметом пеклування законодавства через те ці нижчі істоти не можна справді виключити із поняття суспільного організму“. (Спенсер: „Основания социологии“ 1898 р. ст. 285.

нашвидку повторює історію всієї культури. Як у біологічній так і в соціальній еволюції ми спостерігаємо деяку деформацію в порядку і послідовності розвитку органів. Так у ембріона може появитися онтогенетично раніш орган, що філогенетично з'явився пізніше — так само і в колонії ми маємо не тільки скорочення, але й переставлення в порядку розвитку¹⁾. Які-ж є ці закони суспільного філо- та онто-генезу. За Спенсером виходить, що вони цілком аналогічні біологічним законам.

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ФУНКЦІЙ ТА ОРГАНІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СУСПІЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ. ФУНКЦІЇ ТА ОРГАНИ ДОБУВАННЯ, СПОЖИВАННЯ, РОЗПОДІЛУ І РЕГУЛЮВАННЯ

В організмі клітини спеціалізуються таким способом, що спочатку з'являється розподіл праці між зовнішніми клітинами (система клітин, що захоплює харч) і внутрішніми клітинами (система клітин, що засвоює харч).

Згодом між ними з'являється третя система — розподільча (сосуди, що разносять харч по всьому організмові), а далі, на вищих щаблях — система регулятивна, що контролює і направляє працю всіх інших систем.

Те саме маємо і в суспільстві в процесі його філо- та онто-генезу. В розвиненому соціальному організмові ми маємо таку досконалу спеціалізацію, що, наприклад, функцій законодавця, судді й інших не можуть виконувати успішно рудокопи і землекопи. І в організмові, і в суспільстві ми маємо розподіл функцій між тканинами зовнішніми (добування) і внутрішніми (споживання). Диференціація добувальної і обробної з одного боку (I), споживчої з другого боку (II) функцій породила третю функцію — розподільчу (III), а далі регулятивну (IV).

Коли з'явилася функція, тоді розвивається відповідний орган (тканина, система). Ці органи виникають як в індивідуальному, так і в соціальному організмові. В індивідуальному організмові це будуть для функції (I) — система м'язова, а також спеціальні органи захоплення харчу (руки, зуби і т. п., коріння, листя і т. п. — сюди-ж у вищих тварин належить кістяк, а у рослин — стовбур), для функції (II) — у рослин — відповідні клітини в листю і в корінню, а у тварин — харчовий тракт, для функції (III) у рослин — судинна система, у тварин система кровообігу і лімфатична, для функції (IV) — нервова система (у рослин лише натяки на регулятивну систему в апаратурі листа).

¹⁾ Так прим. Вагов з його величезними залізо-обробними заводами, з його просторими установами для довозу й вивозу, з його великанськими доками і численними засобами сполучення, виріс в цій формі протягом декілька років, тим часом, як цей тип промислового розвитку вперше з'явився аж у кінці великого числа віків і повинен був пройти в своєму розвитку через силу послідовних відмін... Далі, що до зміни порядку в онтогенезі, то Спенсер звертає увагу на Сполучені Штати "де всяке місто, засноване на Далекому Заході, після того як визначено в натурі майбутні вулиці і площі, негайно будує собі готель, церкву і поштову контору, хоч у ньому ще мізерне число будинків; там-же залізничні пробігають через пустелі, забігаючи поперед потреб майбутніх поколінь („Основання соціології", ст. 301).

Для соціального організму відповідними органами являються підприємства видобувної та обробної промисловості (I), апарат торгівлі і сполучення¹⁾ (II), держава (IV).

Як ми знаємо вже, Спенсер підкреслює, що він для аналогії бере організм взагалі, але на ділі він порівнює суспільство з твариною, а не з рослиною, — при чому з твариною переважно структурно-нижчого типу. Тут ми помічаємо, що в суспільстві для функції споживання (II) неможливо без фокусів штучної аналізи знайти аналогічного органу.

Може здаватися, що сюди підходять установи обробної промисловості, але промисловість, як така, є перш за все та галузь господарства, в якій суспільство добуває і перероблює продукт природи перед тим, як розподілити і спожити, тим часом як організм добуває готовий продукт і, споживаючи його, тим самим перероблює, ц. т. аналізує (тварина), щоб синтезувати, або зразу синтезує (рослина). Отже аналогія тут кульгає і нічого не доводить. Шукання аналогії в цьому напрямку довело декого з учнів до того, що вони функцію суспільного споживання вбачали у... вихованні, а відповідні органи — в школах. Але для того, щоб конкретно показати штучність органічної теорії, ми розглянемо спеціально четверту функцію суспільного організму та її орган — регулятивну систему, бо на ній Спенсер будує типологію суспільних організмів.

РЕГУЛЯТИВНА СИСТЕМА

Регулятивна система суспільства — це є державний апарат. Роль цього апарату аналогічна ролі нервової системи організму з тим лише винятком, що нервова система, як ми вже знаємо, переймає на себе чутість і відповідь на роздратування, властиві живій клітині взагалі, тим часом як у суспільстві такої централізації нема (дивись вище другу розбіжність між суспільством та організмом). В суспільстві держава — ц. т. регулятивна система існує для інтересів окремих клітин, а не цілості, як в організмі. Всякі спроби держави установити сталі закони — ведуть до неминучого фіяско, бо правителі змушені через якийсь час касувати закони і пристосовувати їх до нових

¹⁾ Система розподілу аналогічна з судинною системою організму:

„Постійне збільшення вимог торгівлі породило в додаток до звичайних шляхів — залізницю, яка замість одиночного каналу для руху в двох напрямках, має звичайно вигляд подвійного каналу т. - б. для двохлінейного руху в той і другий бік. Це аналогічно з кровообіговими трубками у вищих тварин, причому трубки одної системи несуть кров від центру, а трубки другої системи несуть її до центру. В закінченій судинній системі найбільші судини бувають і найпростішими, другорядні, що від них відходять, уже не такі прості, а їх розгалуження ще більше покручені і т. ин. аж до колії, що блукає між лавами. Тут існує рівнобіжність ще чуднішого характеру: судинна система такої розмірно розвинутої тварини, як деякі молюски, має таку особливість: центральні частини її розвинені так добре, що мають м'язові оболонки і з середини вибукувані „бруковим“ епітелієм (basement epithelium) в той час, як кінцеві частини залишаються недосконалими, а дрібненькі відкриваються тут в ласинах самого первісного типу. („Основання соціології“ ст. 315 passage 317).

обставин. Отже, не вважаючи на свою органічну теорію, Спенсер є яскравий індивідуаліст і ворог регламентації (див. його „Вивчення соціології“ і инш.), тим часом як сама теорія повинна була його привести до визнання „примату“ цілого над частинами і одночасно штовхнути в бік сталої державної організації проти соціалізму. Непослідовність Спенсера виявляється не в тому, що він був запеклим ворогом соціалізму (як побачимо, ворожість до соціалізму вибігає із усього характеру органічної теорії),— а в тому, що він, прийнявши органічну теорію, обмежував роль регулятивної системи.

Правда, він міг-би сказати, що й в організмі спостерігається боротьба одних клітин проти других, але все таки ця „протилежність інтересів“ тканин зовсім немає нічого спільного з протилежними інтересами клас. В цій аналогії між організмом і суспільством саме в галузі регулятивної системи (ц. т. в своєму основному принципі розподілу і класифікації соціальних організмів) Спенсер стає найгірше непослідовним. Замість розставляти організми що раз вище й вище за ступенем централізації і підвищення організації регулятивного—нервового у організмів і державного у суспільства—апарату (як того вимагає теорія), Спенсер протиставляє два типи організації регулятивної системи—тип хижацький (централізований) і тип промисловий (децентралізований).

При цьому, всупереч всяким аналогіям, Спенсер вважає другий тип за вищий від першого і бачить прогрес суспільства в переході від централізованого хижацького типу до децентралізованого промислового типу. Як відомо, прогрес організмів як-раз ішов у протилежному напрямку—шляхом переходу від децентралізованої нервової системи до централізованої. Отже тут аналогія цілком нищиться завдяки тим розбіжностям між організмом і суспільством, що їх зформувано вище.

ХАРАКТЕР ХИЖАЦЬКОГО І ПРОМИСЛОВОГО ТИПУ РЕГУЛЯТИВНОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВА

Коли хижацький тип підпорядковує життя одиниць інтересам цілості, то промисловий тип має на меті дати можливість кожному індивіду реалізувати свої інтереси. Генезис централізованої нервової системи у організмів, таким чином, не є за Спенсером аналогічний генезисові централізованої державної системи суспільства. Проте тут Спенсер збивається на шлях аналогії і виводить форму централізовану із децентралізованої¹⁾, а останню із суспільства, що зовсім немає регулятивної системи. З другого боку, щоб підтримати свою анти-органічну класифікацію регулятивних систем, Спенсер звертає увагу, що в організмі ми маємо дві регулятивні нервові системи.—Одна

¹⁾ „Подібно до того, як в індивідуальному організмі нервово-м'язовий апарат, що веде боротьбу з оточенням, зароджується завдяки цій боротьбі і в цій боротьбі розвивається, так само і урядова військова організація суспільства є наслідок воєн між суспільствами і в цих-же війнах розвивається, або сказати точніше, цим шляхом розвиваються ті частини урядової організації суспільства, що обумовлюють успіх суспільного співробітництва в боротьбі з іншими суспільствами“. („Основания социологии“. 327).

система центральна, а друга — вегетативна, при чому остання (*nervus vagus* та *nervus sympatricus*) як - раз регулює діяльність дуже важливих для господарства організму органів і регулює самотійно, цеб-то незалежно від центральної. Але ця аналогія надто штучна, бо таким чином можна зробити висновок, що організм з більшим розвитком вегетативної системи повинен був - би стояти вище, ніж організм з високо розвинутою центральною системою, бо треба для Спенсера, як для теоретика буржуазії, щоб королівська централізована влада була обмежена парламентськими представниками торгових домів, банків, агентури і т. д.

Отже ми бачимо, що хибний є самий принцип розподілу, на підставі якого Спенсер класифікує всі народи на прості, складні і подвійно складні суспільства, при чому кожен тип суспільства має регулятивну систему випадкового, несталого і тривкого характеру.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ

Отже Спенсер в даному разі сходить з шляху аналогій і просто установлює контраст між централізованим — військовим типом і промисловим типом регулятивної системи¹⁾. Тут він цілком виявляє себе як стовідсотковий буржуа. Що до перспектив розвитку суспільного організму, то Спенсер гостро виступає проти соціалізму, проти революції за еволюцію. Проте він виразно не говорить, куди буде розвиватися соціальний організм. В деяких місцях (див. ст. 365) він, наприклад, залишивши осторонь всякі аналогії, говорить про поворот Англії до військового типу (зріст озброєння, армії, імперіалізму і т. ин.), факти втручання держави в приватне життя, опіка, філантропія і т. д.), з другого боку він натякає на еволюційний таки розвиток в якусь нову форму (ст. 360), з третього боку — каже про зменшення здібности до змін і припинення дальшого зростання і нарешті занепад і смерть даного типу регулятивного апарату і про акти розділу соціальних організмів, подібно до розділу нижчих організмів.

ВИСНОВКИ

Із всього сказаного ми бачимо, що, почавши з аналогії, Спенсер в процесі її поглиблення сам її зруйнував, додаючи від себе всякі анти-аналогічні соціальні та класові міркування і похалцем зв'язуючи їх як-небудь з основною теорією. Від цього його аналогія стала схожою на той граматичний закон, або на ті старі державні закони, які сам Спенсер критикував за те, що в дійсності в них є більше винятків, ніж правил — і що сам закон по суті стає винятком, бо дійсність його скритикувала. Сам Спенсер повинен був констатувати, що суспільство не є аналогічне організмові і як-найяскравіше він це

¹⁾ „Контраст між військовим і промисловим типом найшов свій вираз у зміні переконання — наче б-то індивіди існують для добра держави — в зворотнє переконання, що держава існує для добра індивідів. Подібним чином контраст між промисловим типом і тим типом, що правдоподібно із нього згодом розвинеться, знайде свій вираз у зміні переконання, ніби-то мета життя є праця — в зворотнє переконання, що мета праці є життя“. „Основания социологии“ ст. 360, вид. 1898 р.).

показав не тільки в загальних висновках, але й на конкретному розгляді державних форм. Коли-ж він дійшов до питання про основну причину виникнення того чи іншого типу регулятивної системи, то тут замість шукати відповіді в аналогіях, він знову відкидає її геть і висуває звичайнісіньке твердження буржуазної расової теорії — що причиною розвитку є раса, яка виникла під впливом географічного оточення¹⁾.

ІНШІ ПРЕДСТАВНИКИ ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Тепер, після розгляду теорії Спенсера, нам треба спинитися на „учнях“, що роблять висновки із Спенсерівської теорії і поглиблюють її.

Але ми не будемо розглядати тих учнів, що просто розвивали далі на ґрунті аналогії між організмом і суспільством цю аналогію і скрізь шукали відповідних „органів“ суспільства, що їх можна було-б зрівняти з органами організму.

Такі органісти як Лілієнфельд, Шефле (див. наприкл., багато-томну „*Bau und Leben der sozialen Körper*“ останнього) не дали нічого принципово нового, а йшли собі шляхом матеріалістичної аналогії суспільства і організму, приймаючи серйозно цілковиту то-тожність того й другого і розробляючи цю аналогію, при чому в поняття суспільного організму ступнево ввійшли не тільки фавна і флора, але й штучне і природне оточення, так що суспільний організм розрісся до розмірів якогось планетарного велетня. З другого боку із обрію нашого вийдуть і ті, хто, — як напр., Фульє, — від органічної теорії залишає одну лише назву — організм, а на ділі вкладають в це поняття зовсім чужий для об'єктивної (що до методу) органічної теорії суб'єктивний зміст — поняття договору і називають суспільство „договірним організмом“ (Див. Фульє: „Современная наука об обществе“). Отже в основу для розгляду органічної теорії (крім Спенсера) ми візьмемо тих „учнів“, що під впливом критики з боку інших буржуазних теорій суспільства були змушені, захищаючи органічну теорію від нападів, відмінити її, аби пристосовувати до поглядів інших сучасних буржуазних теорій, а це значить, що при пануванні расово-психологічних теорій в буржуазній соціології вони повинні були надавати цій теорії більш психологічного вигляду. Такими органістами є Ворме (ми розглянемо його книгу „Суспільний орга-

¹⁾ „Основания социологии ст. 356. Петербург 1898 р.).

„Перш за все ми маємо тут вплив певної раси, що її характер складався починаючи від тих доісторичних часів, коли відбулося розселення людського роду і диференціяція різних гатунків людини. Цей особливий характер надто трудно піддається змінам. Він в кожному разі повинен відмінити різним чином нахил до прийняття того чи іншого типу (мова йде про військовий і промисловий тип держави). Далі ми маємо тут вплив безпосередньо минулого способу життя... Ці рештки віджитого ладу перекидають в більшій чи меншій мірі, діяльність законодавства, що існує в даний момент. Далі ми повинні взяти на увагу особливості місцевості, де живе дане суспільство, ц. т. характер країни, ґрунту, підсоння, флори і фавни, бо кожна з цих умов впливає тим чи іншим способом на суспільний розподіл як війовничого так і промислового характеру, а тому співдіє або протидіє тим чи іншим способом суспільному розподілові як війовничого так і промислового характеру, а тому співдіє або протидіє тим чи іншим способом розвитку того чи іншого типу“.

нізм“) і Новіков, що захищав органічну теорію на інтернаціональному Конгресі буржуазних соціологів в 1898 році¹⁾.

ВОРМС ПРО СУСПІЛЬСТВО

Вормс підкреслює в своєму основному творі („Общественный организм“), що між організмом та суспільством є лише подібність а не тотожність. Суспільство є надорганістична система.

Не треба соціологію змішувати з біологією. Але треба з'ясувати, що вона повинна взяти із біології і що вона повинна шукати сама в собі.

Суспільство — це є сукупність організмів або істот, які працюють разом, живуть за спільними законами і під спільною владою і утворюють господарські та духовні союзи. Держава додає до цього ще союзи юридичний і політичний.

Людина не може жити поза цим союзом — поза суспільством вона губить свій людський образ. Економіка, політика, мораль, релігія, наука, всі ці явища свідчать про те, що людина стає сама собою тільки в суспільстві. Тут Вормс цілком стоїть на ґрунті соціального детермінізму, вважаючи, що людина є продукт суспільства.

ЛЮДИНА — ПРОДУКТ СУСПІЛЬСТВА

Особа користується з усього розумового розвитку суспільства, в якому вона живе. Справедливо можна сказати, що людина в більшій мірі є продукт суспільства, а ніж останнє — наслідок її діяльності. Суспільство існувало завжди і зовсім не склалося поволі із окремих осіб — як-раз навпаки — особа з'явилася із суспільства. У первісній людині все зводилося до суспільного життя. Про це добре свідчить історія культури. Суспільство робить нас тим, чим ми є нині.

На основі цих поглядів Вормс розгортає убійчу критику свободи волі. Для органічної теорії, що хоче дослідити суспільство об'єктивно, це само від себе розуміється — бо в біології не можна після Дарвіна триматися телеологічних поглядів — і тому суспільство, як аналогічну систему, треба розглядати з точки зору природної причиновості.

РІЗНИЦЯ МІЖ ПОГЛЯДАМИ НА СУСПІЛЬСТВО У СПЕНСЕРА ТА ВОРМСА

Як ми знаємо, Спенсер в поняття соціального організму включав також свійські тварини. Вормсові це непотрібно, бо він вважає, що зв'язок між членами суспільства не стільки матеріальний, скільки духовний, психичний. Тут уже виявляється та особливість, що відрізняє Вормса, а також Новікова, від тих органістів, що продовжували поширювати аналогію в бік що-раз більшого включення

¹⁾ Див. його доповідь: „La théorie organique des sociétés“ і критику, а також *Defence* — захист теорії на згаданому конгресі в „Annales de l'institut international de sociologie“ т. III, IV і V за 1898-9 роки.

в поняття соціального організму не тільки фавни й флори, але й машин і т. и. аж до географічного оточення в широкому розумінні цього слова, вважаючи все це кістяком, мертвими частинами соціального організму. Вормс вважає, що коли стати на точку зору Спенсера, ц. т. включити свійські тварини в поняття суспільства тільки тому, що вони допомагають людині в боротьбі за існування, тоді доведеться включити сюди все, що допомагає їй боротися. Таким чином яка-небудь фортеця теж буде частиною суспільства і буде відповідати покривним клітинам організму. Тоді треба буде включити (як це й роблять деякі представники органічної теорії) — залізницю, що відповідають кровоносній системі, телеграфні дроти — нервам, машини — м'язам і т. и. Цього робити зовсім не треба, бо, як сказано — зв'язок між суспільством не фізичний і не фізіологічний, як в організмі, а духовний.

ПРИКЛАДИ ОРГАНІЧНИХ АНАЛОГІЙ У ВОРМСА

Але всі ці застереження не рятують Вормса від звичайнісінької спроби, замість аналізу по суті самих соціальних явищ, шукати штучної аналогії, яка тільки заважає правильно зрозуміти своєрідність цих явищ.

Так, наприклад, для Вормса майстерня, де працюють члени сім'ї, сама аналогічна залозі, що виробляє свій продукт в своїх клітинах і виділяє його через один канал. Додання чужих учнів-хлопчиків до такої сім'ї відповідає утворенню нового шару клітин в залозі. Об'єднання кількох робітничих родин в одній майстерні нагадує об'єднання кількох простих залоз в одну складну і, нарешті, зкупчення великого числа робітників веде до утворення фабрики, заводу, що є аналогічний такій залозі, як наприклад... печінка.

КЛАСОВІ ВИСНОВКИ ІЗ ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Таким чином, ми бачимо, що в основному Вормс стоїть на ґрунті чистої аналогічної органічної теорії, і його поправки до Спенсера, власне кажучи, не вносять нічого нового в картину аналогії, а тим менше — в самий метод. Тому цікаво тут на прикладі Вормса показати класову суть органічної теорії, тоб-то її суто-буржуазний характер. Це полегшить нам дальшу критику цієї теорії.

Вормс належить до ліберальної буржуазії, тому він вважає, що надто велика нерівність між людьми це є хвороба соціального організму, яку треба лікувати¹⁾.

¹⁾ „Коли буде рости різниця між наймачами та наймитами, починаючи від торгівлі та промисловості до хліборобства і чисто розумової роботи, то суспільство кінець-кінцем розділиться на два протилежні і ворожі табори і моральна одиність народу загине. Де шукати ліків? З одного боку в тіснішій участі промислових класів і в жисті робітників, з другого — в низці реформ, які дали-б робітникам можливість звільнитися, стати й собі головою або швидче зробили-б з усіх робітників — хазяїв, що працюють за свій рахунок, або принаймні перетворили-б їх в товаришів хазяїв, які робили-б для своєї користи“. (Соціальний організм вид. 1899 р. ст. 144).

ХОРОБИ СОЦІАЛЬНОГО ОРГАНІЗМУ

Який же характер мають ці хвороби? Тут органічна теорія суспільства виступає у всій своїй повноті.— Вона - ж визнає закони класової диференціації та закони природи і вважає всяку спробу знищити соціальний розподіл за насильний акт, направлений проти життя всього суспільства, бо воно, як соціальний організм, не може жити без відповідних тканин чи органів—без торгівлі, без держави, ц. т. без судинистої та регулятивної системи і т. и.

В спробі дати діагностику соціальних хвороб Вормс розпускає всі віжки і пускається галопом верхи на аналогіях.

Так, наприклад, функція харчування, приготування харчу—це є продукція, розподіл харчу—торгівля, червоні кров'яні тільця—купці і т. и. Коли розподіл неправильний, ц. т. коли є хвороба кровообігу, треба накласти лігатуру на кровоносні суди—це значить коли в суспільстві ненормально іде торгівля, то ролю лігатури грає митниця, яка зупиняє зайвий довіз або вивіз товарів. Нерви, що управляють судинами це (вегетативна система)—банкири і хазяї, очі—торгові пристави, духівництво, аристократія, серце—це біржа. Центральна нервова система—уряд, адміністрація. Далі ідуть такі аналогії, як шукання жіночого і чоловічого початку в суспільстві, при чому ролю жінки в розмноженні соціальних організмів грає пригноблене суспільство, в яке проходить чужий елемент із владущого суспільства і запліднює його, подібно як живчик запліднює яйце. Суспільство-батько завжди належить до вищої категорії ц. т. має вищу культуру.

Установивши такі закони, Вормс розглядає хвороби кровообігу, що треба лікувати митом, каже про жирове переродження, про хвороби органів репродукції, ц. т. страйки або прогули, про хвороби органів постачання, коли гальмується хід урядового апарату і т. д.

Щоб далі не просити в читача пробачення за поверховість, треба тут зразу зауважити, що взагалі у всьому способі викладу у Вормса помітний живий і поверховий характер французької буржуазної науки—противно до систематичності й „архитектурності“ викладу у Спенсера, який репрезентує методи англійської буржуазної науки. Дуже трудно якось упорядкувати цей фонтан красномовного цокотання і тому наш виклад Вормсовських поглядів такий нерівний.

СПОСОБИ ЛІКУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ХВОРОБ

Наговоривши отакого про всякі хвороби і про старість соціального організму, Вормс переходить від діагностики до терапії (іменно до терапії, а не хірургії). Ліки не повинні бути політичні (деспотизм) або юридичні (втручання держави в договір між приватними особами)—не можна з успіхом також вживати духовних ліків, як от релігійних, ідейних, моральних—це не допоможе, бо людина потребує перш за все не проповіді, а хліба. Отже треба забезпечити за кожним мінімум харчування. Це перша умова розвитку кожної людини. Вормс обстоює за помірковану нерівність, за нерівність в певних межах.

Само від себе зрозуміло, що Вормс відмовляється від революційних, хірургичних способів лікування, які рекомендують лікарі-марксисти. Він їх називає гомеопатами, бо, на його думку, марксисти чекають, поки середня класа промисловців щезне сама-собою і тоді настане революція.

Критикуючи цю „марксівську“ теорію, він запевнює, як і належить це робити доброму буржуа, що середні класи будуть існувати і розвиватися. Запорука цьому — прогрес дрібної техніки, який дозволяє працювати ручним способом і тому робить непотрібним скучення робітників у великих масах. Для лікування соціальних хороб нерівності треба вживати „алопатії“, а не „гомеопатії“ — цеб-то дати робітникам змогу ставати самостійними продуцентами і таким чином звільнитися залежності від капіталістів. Робітники дійдуть в цьому процесі визволення до того, що постають самі хазяями — не особистої, а „колективної“ власності. Для цього потрібне не скасування власності, не насильство¹⁾, а лише деяке напруження і передбачення і добра воля з того і другого боку, ц. т. реформа. Еволюція, а не революція, солідарність клас, а не громадська боротьба. Ці пісні нам добре знайомі. Утопізм дрібного буржуа як-найяскравіше накреслюється цим програмом лікування. Цей утопізм такий уже нам знайомий, починаючи від Прудона і кінчаючи сучасними реформістами, що ми на ньому не будемо спинятися. І не могло бути іншого програму у ліберального буржуа. Таким чином, органічна теорія в руках Вормса виявляє свою класову роль. Вона йому як-раз знадобилась на те, щоб доводити конечність солідарності між класами пролетаріату і буржуазії — це-ж тканини одного організму! Кожен повинен „пройнятися переконанням“, що він не може жити без других, достоту так само, як і клітина без організму і праці інших тканин. На цьому побудована теорія солідарності всіх клас суспільства²⁾. На ґрунті цієї-ж теорії Вормс виступає проти надто великого розподілу праці і надто великої нерівності, вважаючи, що нерівність класова є природне явище³⁾. Безпринциповість його поглядів, відсутність певних вихідних точок, гнучкий емпіризм — невинюдно відрізняють „учня“ від „учителя“.

Треба знищити почуття ворожості і конкуренції — треба ставитися один до другого з почуттям солідарності. Мистецтво і наука, література і язик не повинні боротися між собою. Люде мистецтва і літератури повинні підтримати солідарність своїми словами, і взагалі повинні самі навчитися солідарності, яку вони мають проповідувати.

¹⁾ „Для суспільства зробити переворот — значить роздирати себе своїми власними руками“ (ibid 152).

²⁾ Після розгляду історичного матеріалізму, конгрес буржуазних соціологів приступив ретельно до обґрунтування принципу солідарності, присвятивши йому багато часу і уваги (дивись *Annales de l'institut international de sociologie* т. 10 і далі).

³⁾ „Треба кинути грохи (підкреслення мое. Т. С.) землі в рівчак, що відділяє класи. Це, звичайно, не значить цілком порівняти майно, не можливо, бо такий „розділ“ прийшлося-б що хвилини повторювати“ (про володіння засобами виробництва як основою багатства і бідності Вормс нічого не знає Т. С.) ... і несправедливо, бо нерівним зусиллям (капіталіста! Т. С.) повинна відповідати і нерівна нагорода, і некорисно, бо це відняло-б і у виробництва один із його рухових засобів“ (ст. 159).

Ми не маємо на меті вичерпати всі форми і методи цієї блаженської проповіді солідарності між всіма людьми без різниці клас — сказаного цілком досить, щоб схарактеризувати органічну теорію суспільства як буржуазну ідеологію, що має на меті захистити, обґрунтувати класовий інтерес владущих.

КРАЙНІЙ СТАН В РОЗВИТКУ ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ. ОСОБЛИВОСТІ ПОГЛЯДІВ НОВИКОВА НА СУСПІЛЬСТВО

Коли у Вормса ми маємо під легкою і підфарбованою красномовними фразами формою суто-буржуазний зміст, то Новиков — русько-французький соціолог і одеський фабрикант — нічим принципово від нього не відрізняється. Але все-ж без нього картина розвитку органічної теорії не була-б закінчена — і не тільки тому, що Новиков виступав, як згадано вище, на конгресі буржуазних соціологів у Парижі в 1898 році з обґрунтуванням органічної теорії і захищав її проти критики з боку психологічного напрямку бурж. соціології (див. *Annales de l'institut international de sociologie* т. IV і V), а головню тому, що у Новикова виразно виступають риси розкладу Спенсеровської теорії, що його сам Спенсер підготував, підкреслюючи четвертий пункт розбіжності між організмом і суспільством, а власне — свідомість кожного члена суспільства. Спенсер на цьому, як ми бачили, будував свій індивідуалізм і цим суперечив своїй теорії. З другого боку він включає в суспільство фауну і флору — нижчі живі організми, а дехто з його учнів (Шефле наприклад) ще більше матеріялізували соціальний організм, включаючи до нього, як ми знаємо, і техніку, ц. т. неживі елементи. Новиков навпаки — зовсім дематеріялізує суспільство під тиском критики психологістів. У нього зв'язок між членами соціального організму стає цілком і виключно психичним, і в цьому погляді він іде навіть далі за Вормса, який схилився до матеріялістичних аналогій. Отже Новиков — це крайній етап в еволюції органічної теорії. За цим етапом суспільство в руках Фульє робить скік: воно губить всі прикмети матеріяльності, стає „договірним організмом“, і таким чином органічна теорія цілком переходить в нову групу — в групу психологічних теорій суспільства.

СУСПІЛЬСТВО — ПСИХІЧНИЙ ОРГАНІЗМ

Ми вже не раз мали нагоду підмітити, що органічна теорія суспільства намагається охопити в загальних законах диференціації та інтеграції всі явища природи і суспільства, ц. т. дати об'єктивну філософську картину розвитку всієї природи в широкому розумінні. Це найбільше стосується Спенсера, який дав багатотомні „принципи“ біології, соціології і психології. Тут Новиков іде за Спенсером¹⁾. Атоми утворюють молекули, молекули — протоплазму, протоплазма — клітини, клітини — організми, організми — об'єднуються у

¹⁾ „Соціальний організм — це просте продовження біологічного організму, обидва мають однакову природу“ („*Annales*“ т. V Defence ст. 124).

вищі асоціації—в суспільство. Соціологія для Новикова тільки продовження біології.

Отже, як і Спенсер, Новиков біологізує соціологію. Але це він робить не так, як Спенсер. Визнаючи перелічені вже пункти різниці між організмом і суспільством, Новиков найбільшу увагу звертає на 4-й пункт і визначає суспільство як психичний організм. Для Новикова по-перше нема об'єктивної категорії просторони, яка обумовила собою різницю в формі, в розташуванні і в зв'язку елементів організму з одного боку і суспільства з другого. Для Новикова просторинь не має ніякої ваги, бо вона є категорія нашого розуму, а не об'єктивна властивість природи¹⁾. Це „кантіанство“ Новикова становить методологічну основу для психологізації суспільства та його складових частин: родини, класи, племена, держави, нації. Суспільство для Новикова має не топографічний, а психичний протяг²⁾—це зовсім звучить інакше, ніж „дискретність“ суспільного організму у Спенсера. Для Новикова просторинь зовсім не грає ролі. Люди знаходяться в психичній взаємності навіть тоді, коли між ними нема безпосереднього матеріального контакту. Люди можуть в один час (як сам Новиков своєю персоною був і руським і французом) бути членами різних держав³⁾.

Межі суспільства завжди міняються. Вони мають у собі завжди елемент суб'єктивний.

РОЛЯ ОСОБИ В СУСПІЛЬНОМУ ОРГАНІЗМІ

Поглибивши Спенсера в одному напрямкові, Новиков не може не поглибити його в другому: коли Спенсер був індивідуалістом, ставлячи суспільний організм на послуги його клітинам, то тим більше личило це зробити Новикову. Це одно з найслабших місць органічної теорії, яка повинна була привести і, як ми бачили, привела Вормса до теорії примату суспільства над особою. Для Новикова—навіпаки—особа панує над суспільством. Суспільство це засіб, а не мета. Суспільство для людей, а не люди для суспільства. Все, що є шкідливе для громадян, шкодить і нації (само від

¹⁾ „Коли фізики говорять про тепло або світло, то вони також утворюють категорії, що відносяться до наших органів. Але вони чудово знають, що ці категорії в дійсності не існують. Вони знають, що ці категорії чисто суб'єктивні і відносяться до людини. Вони розділяють свою науку на оптику, акустику і т. д. для зручності розташування, але вони стоять категорично на тому, що під цією зовнішністю криється єдність природних явищ. Електрика, яка безпосередньо не впливає на наше почуття, найбільше звільнена від антропоморфичної помилки. На жаль в соціології ми цілком загрузли в цих помилках. Ми безпечно вважаємо, що нема єдності там, де ми її безпосередньо не помічаємо. Отже просторинь не має ніякого значіння, вона цілком є відносна до нас (*relatif á nous*), бо є категорія нашого розуму“. (*Annales* т. III ст. 180).

²⁾ „Територія (*le lieu*), що утворює нації, має психичну природу, а не топографічну. Люди, живучи дуже далеко одні від других, можуть мати свідомість, що об'єднує їх у цілість. Інші люди, живучи побіч, можуть такої свідомості не мати“ (*ibidem* ст. 179).

³⁾ Правда, кажучи про походження суспільства, Новиков підкреслює фізіологічну, а не психичну його основу (У.120), але це не заважає йому назвати суспільство психічним організмом, бо для суспільства є важливий не контакт, а „психична взаємодія“.

себе розуміється, що про класи Новиков мовчить). У Новикова індивідуалізм ще яскравіше, ніж у Спенсера, веде до боротьби з соціалістами, які, на його думку, надають надто великого значіння державі. А щоб обмежити роль держави, Новиков, як органіст, розглядає не роль держави, а роль нервової системи в організмі, і від цієї аналогії не виграла ні біологія, ні соціологія. (Це дуже характерно для всіх органістів). Він зауважує, що мозок не такий вже пан, як це здається. Він може командувати тільки в межах дозволеного. Порівнюючи далі вегетативну функцію організму з економікою, психичну функцію з наукою, мистецтвом, філософією і т. п., Новиков забуває про те, що цим порівнянням він б'є сам себе, бо доводить як-раз не примат особи, а примат суспільства.

АНАЛОГІЧНИЙ МЕТОД В РУКАХ НОВИКОВА — КРИТИКА РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОГЛЯДІВ

Правда, ці порівняння ні до чого його не зобов'язують, бо вони надто гнучкі, кавчукові, і Новиков дуже добре вміє цю гнучкість використовувати, то підкреслюючи подібність, то підкреслюючи розбіжність, залежно від потреби даного моменту. Цей еклектизм і безпринциповість найяскравіше виступають у критиці соціалізму.

З одного боку виходить, що органічна теорія дає готову відповідь проти революції в суспільстві. Адже-ж такий медичний авторитет як Нухлеу каже, що повстання клітин організму проти мозку приводить до параліжу і до смерті. З другого боку, коли це потрібно, то другий медичний авторитет Claude Bernard каже, що справжнє життя організму це є життя його клітин, організм — це абстракція. Мозок не такий вже великий пан над тілом. Його влада характеризується тим, що він шукає приводу як можна менше правити ¹⁾. До того-ж кожна клітина має свідомість до певної міри.

Того-ж самого еклектичного методу Новиков тримається, коли йдеться про такі тонкі питання, як власність то-що. Чи повинна існувати приватна власність? Відповіді він шукає не в аналізі економіки суспільства, а в аналогіях з організмом і ставить питання так: чи існує вона у живого тіла? Коли існує, значить, право приватної власності є закон природи і треба його зберегти, коли-ж ні, тоді вона просто аберация людського розуму (abberation de l'esprit humain т. III, ст. 193). Те-ж саме і про право передачі в спадщину. Нема чого, звичайно, пояснювати, що Новиков вважає право власності за закон природи. Цей аналогічний метод яскраво підкреслює класове значіння органічної теорії суспільства, чи вона буде матеріалістичною чи ідеалістичною.

ВІДНОШЕННЯ ДО ІНШИХ ТЕОРІЙ СУСПІЛЬСТВА

Еклектизм аналогічного методу знаходить нарешті свій останній відблиск в відношенні до інших теорій суспільства.

¹⁾ Бакунин доводив, що уряди ніколи не згодяться утворити федерацію. Звідси він робив висновок, що спочатку треба знищити (supprimer) уряди (les gouvernements). Щоб сказали про лікаря, який би пропонував знищити нервову систему в людському роді для того, щоб побороти істерію*? (Annales т. V ст. 189).

Соціологія за Спенсером є наука, що має найголовніше значіння для людства. Правда, вона ще знаходиться в стадії стихійної індуктивної розпорошеності, в ній існують всякі напрямки — крім органістичного, ще дарвіністичний (расовий), економічний (історичний матеріалізм) і психологічний. Але це зовсім не значить, що вона не наука. З того факту, що дехто з соціологів має неправильні погляди, не можна робити висновку, що соціологія не стоїть на науковій базі, так само, як помилковість законів Боді в астрономії не означає, що астрономія не має ніякої наукової бази. Новиков вважає свою теорію за таку, що єдина може поставити соціологію на наукову височину. Він прорікає своїй теорії велику будучність і каже, що тільки вона може знищити гідру метафізики¹⁾. Соціологія або буде органістична, або її зовсім не буде. Але з другого боку, коли конгрес буржуазних соціологів у 1902 році розглядав і критикував подану позитивістом і одночасно соціал-демократом Келес-Краусом теорію історичного матеріалізму²⁾, або коли Новикову доводилось захищати свою теорію від нападів з боку цього-ж самого Келес-Крауса, Новиков у своїй *Defence* (див. *Annales* т. V. ст. 93, 157-161), критикуючи „економічний матеріалізм“, визнає, що „економічний матеріалізм“, як і інші напрямки („психізм соціальний“ і дарвінізм), має в собі частину істини. Він є реакція проти поверховості в розгляді історичних явищ (натяк на расові, та психологічні школи), і тому Новиков вважає себе більше прихильником історичного матеріалізму, ніж його противником, хоч на його думку „економічний матеріалізм“ не є теорія в справжньому значінні слова. Це просто огляд (*une simple observation*) („*Annales*“ т. V, ст. 161)... „Тепер історичний матеріалізм не має більше претензії бути єдиним змістом соціології (*la substance entiere de la sociologie*). Це не що інше, як часткова точка зору на історію (*point de vue particulier sur l'histoire*), метод досліджу“ (*Annales* т. VIII ст. 93-4).

Правда, історичний матеріалізм зовсім не потребує такого хитрого, данайського спільника, як Новиков з його теорією „психологічного біологізма“, як її влучно назвав один з критиків (Бугле в *Année sociologique* за 1898 рік). Але той факт, що „психологічний біологіст“ робить подарунки історичному матеріалізму хоч-би і в формі одіссеївського коня і шукає в ньому „спільника“ в боротьбі проти „психізму“, із яким він сам у спілці, свідчить про непевність позицій органічної теорії.

¹⁾ „Хто може звалити (*abattre*) гідру метафізики? — ораторствує Новиков. — Органічна теорія і тільки органічна теорія... Основні закони біології та соціології однакові, бо остання є просто продовження першої“ (*Annales de l'institut* і т. д. т. V ст. 190).

²⁾ Див. *Annales de l'institut international de sociologie* т. 8-й. На конгресі після доповіді Келес-Крауса (Що таке економічний матеріалізм, т. 8-й ст. 51-99) виступали: Новиков (93-4), Лоріа (99-115), Ковалевський М., Грасері, Кост, Абрикосов, Теніс (прислав листа), Де Греєф (140-183), Уорд, Лімузен (190-5), Фульє (277-218), Гард (284-289), Ескартен і інші. Таким чином у 8-му томі „*Annales*“ сконцентровано всю „мудрість“ буржуазної критики, що намагається відкинути геть матеріалістичне розуміння історії. Треба, правда, зазначити, що „економічний“ матеріалізм в устах позитивіста Келес-Крауса не був зовсім тим історичним матеріалізмом, який ми маємо у Маркса-Енгельса.

Коли таке невизначене відношення Новикова до „економічного“ матеріалізму привело його до спроб уложити союз з Келес-Краусом чи Лоріа, то в відношенню до психологічного напрямку в соціології, Новиков цілком пішов на капітуляцію. Критикували органічну теорію на конгресі 1898 року головні „психологісти“. Виступали на цьому конгресі теж психологісти: Штейн, Штейн-мець, Горафало, Лемузен, Кареїв, Еспінас, Тард, Уорд і інші (*Annales de l'institut international de sociologie* т. III—IV).

Всі вони критикували навіть ту психологізовану органічну теорію, яку Фульє більше ніж Новиков потім перешикував так, що від Спенсерівської теорії залишилася одна назва („договірний“ організм). Але навіть теорію психологічного біологізму не прийняли на цьому конгресі. Захищали її лише одинокі голоси Лілієнфельда та Вормса.

Отже навіть серед буржуазних соціологів встановилася думка, що на міжнародному конгресі 1898 року органічну теорію суспільства розгромлено, розбито вкрай і поховано навіки.

Але Новиков і тут проявив свій електизм до кінця. В *Defence* (т. V ст. 84—167) він запевнює, що його теорія не суперечить психологічним теоріям суспільства. Уорд каже, що суспільство це ідея, а не матеріальна річ (американський журнал соціології, вересень 1925 р. ст. 263). Гаразд, Новиков з цим теж згідний, бо в нього суспільний організм має також суб'єктивний характер. Гідінгс каже, що суспільство — це група істот, яка має групову свідомість. Добре, Новиков це приймає. Для Тарда суспільство починається з моменту, коли між людьми починають відбуватися процеси імітації, наслідування. Новиков іде і на це. Він проклямує, що психологічна теорія включається в органічну і що психологісти його компатріоти¹⁾.

Правда, він робить закид психологістам за те, що вони не досить повно беруть суспільні явища, бо добровільно обмежуються маленькою часткою всіх соціальних процесів, але вони не суперечать теорії психічного організму.

Психологія — це фізіологія нервової системи, а соціальний організм — це сукупність живих частин, які взаємно діють на себе і фізіологічно і психологічно. Таким способом виходить, що нема між психологістами та органістами ніяких суперечок — і психологісти і органісти (як і антропо-географісти та механісти, що їх ми розглядали) — однаково беруть свій початок із біологічної расової теорії суспільства.

Поки-що ми це запам'ятаємо, а тепер подивимось як критикували буржуазні соціологи органічну теорію суспільства.

БУРЖУАЗНА КРИТИКА ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ СУСПІЛЬСТВА

Критика органічної теорії суспільства з боку психологістів базується на тих розбіжностях між організмом і суспільством, які встановив ще сам Спенсер, — особливо на четвертому пункті розбіж-

¹⁾ Див. наприклад „*Annales*“ т. V ст. 167 *Defence*: „Ми прокламуємо, що дослідні і відкриття психологічної школи включаються в наші, що вони становлять, так би мовити, частину нашої території; ми дивимось на психологістів як на компатріотів“.

ности, що підкреслює свідомість людей, як членів суспільства і відсутність Common Sensorium'a — центру суспільної свідомості, який існує в організмах. Так, наприклад, згаданий вище Бугле¹⁾ формулює думку всіх буржуазних критиків, коли підкреслює психичність соціальних явищ і викриває всю відносність аналогії між організмом та суспільством. Правда, висуваючи свою теорію „вибраних“, аристократії — „l'élite“, — Бугле іде за Новиковим в аналогії між Sensorium'ом суспільства і „l'élite“, яка є органом продукції ідей²⁾ і таким чином іде стежкою звичайнісінької расової теорії. Але Бугле обвинувачує Новикова, що він не бачить самостійної творчої ролі ідеї — незалежної від установ, органів, всяких подібних матеріальних речей. Еволюція біологічна іде від фізичних істот до істот розумних, ідеальних. Людство іде в цій еволюції від залежності від матеріальних елементів до морального ідеалу. Людство — все цілком нарешті підє під досвідченим керуванням „une élite de gentilshommes sociologues“, — а органічна теорія тягне його до старих варварських порядків, при яких l'élite залежить від мас.

Таким чином за Бугле треба зовсім викинути всякий натяк на залежність l'élite від мас. А ця залежність замикається в назві „організм“, хоч його Новиков і психологізував, скільки можна було. Соціологія знаходиться під безпосереднім впливом психології, а не хемії або фізики. Зводити соціологію до біології небезпечно вже тому, що ця метафізична теорія вносить метафізику і в соціологію, і в біологію і замість наукового розгляду дає тільки художні метафори.

ЧОМУ БУРЖУАЗНІ СОЦІОЛОГИ — ПСИХОЛОГІСТИ ПОВСТАВАЛИ ПРОТИ БУРЖУАЗНОЇ ТАКИ ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Отже всі критики сходяться на тому, що в суспільстві існує залежність тільки психичного характеру і бояться навіть натяку на яке-небудь матеріалістичне пояснення цієї залежності. Органічна теорія як-не-як — а говорить про всілякі органи, судини, системи і т. д., а цього ідеаліст — буржуазний соціолог, поставивши все на карту ідеалу і сили ідейки, що її він проповідує, не може допустити — інакше йому доведеться прийти до сумних для буржуазної класи висновків. Тому не вважаючи на всі спроби Новикова психологізувати органічну теорію, — вона провалилася на міжнародньому конгресі³⁾.

¹⁾ Дивись *Année sociologique* за 1898 рік ст. 127 — 136 і *Revue philosophique* за 1900 рік ст. 335 — 336.

²⁾ „Коли пан Новиков стверджує, що кожна клітина нашого тіла має певну ступінь свідомості, хіба це не значить змішати істини правдоподібні з точки зору метафізики з істинами науково доведеними? І коли він декілька разів настоює на тому, що тріумф ідеї в мозкові залежить від приєднання клітини, яка нахилиє терези так само, як приєднання депутата дає перевагу пропозиції і веде до її перемоги, — можна спитати, чи не є більше метафоричною ніж науковою ця біологія, на якій пан Новиков хоче науково збудувати свою соціологію?“ (*Année sociologique* за 1898 р. ст. 135).

³⁾ В своїй праці „Критика основ буржуазного обществоведения и исторический материализм“ (Основа 1925 р.) Л. І. Аксельрод-Ортодокс, — викладаючи (лекція 4 — Аналогический метод в социологии) й критикуючи (лекція 5 — продовження) Спенсера правильно зауважує, що „ті запереч-

Конгрес підкреслив різницю між організмом і суспільством (соціальні елементи рухомі, можуть відірватися від цілого, мають свідомість і переслідують свою власну мету) і скритикував спроби Навикова знайти тут різницю лише в кількості (більш чи менш), а не в якості, не в суті.

З другого боку він констатував, що органічна теорія дає тільки невиразні, широкі аналогії, які не здібні пояснити нічого в соціальних явищах і можуть тільки привести до помилок. Таким чином „організм“ є помилкова теорія і її треба поставити в музей історії наук між нікчемними гіпотезами і небезпечними метафорами¹⁾.

МАРКСІВСЬКА КРИТИКА ОРГАНІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Марксівська критика органічної теорії виходить з того принципового твердження, що не можна закони біології механічно переносити в соціологію. Так, наприклад, боротьба за існування між тваринами трансформується в суспільстві в боротьбу клас, і ця остання боротьба має своєрідні відмінні властивості, нові якості, що їх не було на біологічному ґаблі. Про аналогії органічної теорії, можна сказати теж саме, що ми говорили в свій час про механічно-енергетичну теорію суспільства — вона не звертає уваги на перерву тягlosti, на скік, на нову якість і зводить соціальні явища до біологічних. Цим вона замість конкретного розгляду соціальних явищ у всій їх своє-

чення, які наводять більшість критиків органічної теорії, не зовсім обґрунтовані просто тому, що сам Спенсер вказує на ці різниці (між організмом і суспільством), бере їх на увагу, а проте приходить до остаточного висновку, що в основній суті суспільство не відрізняється від тваринного організму“ (див. ст. 53). Л. І. Аксельрод-Ортодокс далі розглядає критику органічної теорії з боку Михайловського („Что такое прогресс?“), що його критика по своїй ідеалістичній суті не відрізняється від критики зах.-європейських психологістів (див. ст. 59 — 63). Різниця тільки в тому, що Михайловський критикував органічну теорію во ім'я народницького ідеалу емансипації особи та її всебічного розвитку, а психологісти во ім'я „емансипації“ аристократії, l'élite, „вищих“ класів від „нижчих“ класів. Крайності сходяться.

1) Див. *Revue philosophique* за 1900 р. ст. 336. Замітка Bouglé. „Теорії виправдуються тим, що вони продуктивні. Коли... організм дасть нам точну відповідь, він правий... Але коли він відповідає на поставлені питання непевними формулами, що не здібні з'ясувати соціальних явищ, а ведуть до помилок,— тоді треба сказати що він є помилковий і його місце в музеї історії наук між безплідними гіпотезами і небезпечними метафорами“.

Кінчаючи розгляд критики органістів з боку буржуазних соціологів, не можна для повноти картини не привести резюме промови Келес-Крауса, що взяв на себе місію представляти „економічний“ матеріалізм в таборі буржуазної соціології. Це потрібно ще і для того, щоб з'ясувати відношення навіть цього стерилізованого позитивістичного „економічного“ матеріалізму до органічної теорії. Келес-Краус (див. *Annales* т. IV ст. 288) зауважує, 1) що аналогія між організмом і суспільством (якщо вона іде далі простого констатування функціональної залежності між клітинами організму і рівнобіжно між членами суспільства) являється простою алегорією; 2) що вона нічого не може пояснити в суспільстві і як метод цілком безплідна, 3) що ніякого розуміння соціальних явищ із неї не можна вивести; 4) що вона може прикладатися (коли це допустити), лише до суспільства безкласового, а для класового суспільства не годиться, бо його треба розглядати як паразитичне або взаємнокорисне, мутуалістичне об'єднання багатьох організмів. Далі він порівнює соціологію з дитиною, що трималася за спідницю своєї старшої сестри-біології, а тепер повинна стати на власні ноги.

рідності підміняє їх аналогічними біологічними явищами, яких розгляд все таки не дає відповіді на питання про характер даних соціальних явищ.

Ці загальні принципи міркування ми маємо у Маркса та Енгельса, — проте вони, як і їх учні, не дали систематичної критики органічної теорії.

У Маркса, навіть в Капіталі (т. I-й, розділ V, п. I) єсть порівняння техніки, як елементу витворчих сил, з кістною і судинною системою організму, так само як і порівняння суспільства з організмом, але це тільки порівняння і не більше, і в своєму місці, критикуючи енергетичну теорію, ми наводили слова Енгельса і Леніна про наукову вартість цих метафор, алегорій та аналогій і з'ясували, що вони мають значіння лише методичне для підкреслювання різниці між самими явищами, а не методологічне.

Систематичну критику органічної теорії ми маємо аж тепер у праці Л. І. Аксельрод-Ортодокс „Критика основ буржуазного обществоведения и исторический материализм“ (Основа 1925 рік. Лекція 4 і 5. Аналогический метод в социологии). Аксельрод говорить про теорію Спенсера, як про некритичне механічне перенесення законів еволюції із галузі біології в соціологію. Закони диференціації та інтеграції в Спенсера просто описанням процесів без ніякої спроби пояснити їх причини. Зовсім не доведено, що взагалі всяке суспільство повинне вступити на шлях диференціації, і що соціальна рівність повинна перетворитися в соціальну нерівність тільки тому, що первісне суспільство перейшло в класове. Замість того, щоб аналізувати причини цієї соціальної нерівності, Спенсер просто проводить аналогію між суспільством і твариною¹).

Таким чином поняття інтеграції та диференціації, тривкої і нетривкої рівноваги на думку Аксельрод-Ортодокс є наслідок чистого описування суспільних явищ термінами математики й механіки. Ці аналогії нічого з'ясувати не можуть²).

¹) Л. І. Аксельрод, критикуючи аналогічний метод, дотепно зауважує: „Коли хто-небудь з вас стане на яких-небудь зборах цілком справедливо запевнювати, що сучасна Європа вийшла із стану тривкої рівноваги і до цієї загальної абстрактної характеристики більше нічого не додасть, то це твердження залишиться образним висловом і не більше. Цікавий уважний слухач пришле вам записку з питанням, чому Європа знаходиться в стані нетривкої рівноваги, які сили визначали її минулий стан і які сили, які факти і які явища вивели її з минулого більш тривкого стану. А коли слухач захоче бути уїдливым — а це буває — то він до того-ж зауважить, що Західня Європа не стійка, який зберігає тривку рівновагу, коли стоїть на своїй основі, і приходить в стан нетривкої рівноваги, коли його поставити на вершок. Це значить, що закони із галузі природознавства, зокрема закони механіки, якщо їх перенести в галузь суспільних явищ, цілком безсилі що-небудь з'ясувати (Критика основ і т. д. ст. 69).

²) Таким чином в своїй органічній теорії суспільства Спенсер ніяких суспільних законів не викриває і він не може їх викрити при загальнім поставленні проблеми. Для того щоб відкрити закони, що керують суспільним життям, треба дати відповідь на питання, яке Спенсер поставив: „Що таке суспільство“. Що об'єднує і зв'язує людські індивіди в колективне ціле, які елементи обумовлюють різні суспільні угруповання, іншими словами, що становить матерію суспільства. Без відповіді на ці питання взагалі не можна думати про соціологію як предмет науки, її просто не існує. На ці питання у Спенсера відповіді нема, а тому не

Як ми бачили, ні у Спенсера, ні в його учнів ми не маємо відповіді на питання „Що таке суспільство“, бо замість відповіді всі органісти говорять про аналогію. Суспільства, як предмету дослідження, нема ні у Спенсера, ні у Вормса, ні у Новикова — тим більше нема у Шефле та Лілієнфельда. Отже оцінку Л. Аксельрода теорії Спенсера: „не можна вважати органічну теорію суспільства за соціологію“ — ми маємо право поширити на всіх інших органістів, — цим самим ми робимо непотрібною критику застосування органічної теорії до практичних конкретних питань сучасності — як це робили Вормс та Новиков. Це застосування, як ми бачили, говорить не про що, як тільки про класову обмеженість ліберальної буржуазії і про її паничний жах перед класовою боротьбою.

можна вважати органічну теорію суспільства за соціологію“ (Критика основ... и т. д. ст. 70).

Далі Л. І. Аксельрод цілком справедливо зауважує, що коли Спенсерові треба визначити цемент суспільства, він забуває свої аналогії і стає на еклектичну точку зору, кажучи, що суспільство цементується мовою, релігією, звичаями, нравами, милосердством, політичними установами і т. д.

Л. ОЛЕКСАНДРЕНКО

Константин Пекер

НАРИС ЙОГО ПОЛІТИЧНИХ І ЕКОНОМІЧНИХ ДУМОК

„Життя в праці, або смерть у боротьбі“.

(З промов Фр. Відаля й Констант. Пекера перед Люксембурзькою Комісією Праці 1848 року. Ще раніш, під час Ліонського повстання (1831), що вважається за початок революційного руху пролетаріату XIX століття, не гасло маяло на прапорах ліонських робітників).

І. ОСОБА К. ПЕКЕРА ТА ЙОГО ТВОРИ

„Погляди утопістів¹⁾ довго панували в соціалістичних теоріях XIX століття, а почасти панують ще й досі“ — каже в своєму творі „Від утопії до науки“ Фридрих Енгельс.

Не вважаючи на громи й анатеми соціалістів-новаторів початку XIX століття на французьку революцію, самі вони — кість від кости — діти французької революції і не так легко звільняються від її ідеології. Але економічні умови XIX століття були зовсім не ті, що XVIII: новатори-соціалісти на початку XIX століття не просто повторюють, але, змінюючи, перетоплюють у горні ідей XIX століття соціальні сні утопістів минулих століть. Інтернаціоналізм, такий характерний для соціалістів всього світу XX століття, має за свою підвалину утопію новаторів тої доби від Сен-Сімона²⁾ до Пекера, від Фур'є³⁾ до Кабе⁴⁾.

Липнева монархія Луї Філіппа — ось те суспільне середовище, де довелося працювати одному з французьких утопістів — Константину Пекерові⁵⁾. Ця доба вславилася на континенті Європи поширенням машинізації, буйним розквітом промисловости, небувалим зростом міст та торговельних центрів, зменшенням сільського населення і (в зв'язку з тим) кризою робітничих рук по селянських округах. У Франції

¹⁾ На жаль українською мовою про утопістів є тільки стаття Лесі Українки — „Утопія в белетристиці“. (Твори, том 7. Вид. „Книгоспілки“ 1925 року), але й вона освітлює лише белетристичні утопічні твори.

²⁾ Сен-Сімон Анрі Клод (1760 — 1825) — відомий соціальний реформатор.

³⁾ Фур'є Шарль (1782 — 1837) один із видатніших французьких утопістів, що мріяв у своїх численних творах про нову організацію всієї людности фаланстерами.

⁴⁾ Кабе Етьєн (1788 — 1856) — уславився своєю утопією „Подорож до Ікарії“.

⁵⁾ За своїх учителів Пекер вважає біблію всіх народів, ідеологію перших християн, Руссо, всю французьку революцію, Сен-Сімона, Фур'є.

саме в цей час робітнича класа — під загрозою нових репресій від буржуазної держави — вперше усвідомила своє становище, як класа, відокремлюючись від інших суспільних угруповань в одну могутню масу.

Константин Пекер народився у Франції в Арлі 4-го жовтня 1801 року. Його ім'я стало відоме французькому суспільству коло 30-х років минулого століття, як адепта „церкви сен-сімонізму“. Соціалістичний ухил творів Пекера з'єднав йому прихильників серед демократичних угруповань 40-х років. Під час революції 48-го року Константин Пекер був обраний на члена Люксембурзької Комісії Праці. Але державний переворот, що привів Францію до Другої імперії, примусив Пекера покинути назавжди Париж. Після 50-х років припиняється його літературна діяльність. Забутий Пекер доживав свого віку в Таверні Сен-Льє; помер він 27-го грудня 1887 року.

Коло свого першого твору з політичної економії — двохтомової „Соціальної економії інтересів торгівлі, промисловости й агрикультури в зв'язку з розвитком цивілізації під впливом винаходу парових машин“¹⁾ — Пекер працює з 1832 року. Паризька Академія наук, з пропозиції Адольфа Бланкі²⁾, преміює цей твір. На думку Малона, одного з найкращих знавців Пекера, Академія Наук, преміюючи цей твір, не добачила його соціалістичного змісту.

В цьому творі Пекер усі економічні проблеми сучасних йому держав переглядає з точки зору розвитку залізниць. Величезна революція відзначається економікою. За Пекером розвиток залізниць матиме в наслідок утворення великих об'єднань народів, покличе до життя мільйонові армії, спричиниться до воєн поміж імперіями та викличе економічне суперництво континентів. Залізничі, зменшуючи відстані, економічно згущають Францію до розмірів Іль-де-Франсу, Європу до розмірів Франції. На прикладі Місісіпі, що з ріки пустель обернулася в головну торговельну артерію Сполучених Держав Північної Америки, Пекер прорікає, що розвиток залізниць викличе в майбутньому прокопання світових шляхів — Суецького і Панамського каналів і матиме великий вплив на економічну еволюцію російського велетня: густа сітка залізниць економічно як-найтісніше зв'яже шляхи Росії та Європи.

1839 року виходить у світ другий великий твір Пекера — „Про поліпшення добробуту залежно від волі“. Пекер доводить корисність матеріальних поліпшень прикладами з історії цивілізації: народи, що були найкраще економічно організовані, мали найкращі установи й були найвільніші. З історичних спостережень Пекера в цьому трактаті — дуже цікаве його порівняння Іспанії й Португалії XV і XVI століть (які були за тої доби промисловими, торговельними й хлібо-робними центрами Європи) з сучасним становищем цих держав у XIX столітті, коли вони через економічний і політичний регрес замкнулися виключно в агрикультурних рамках. Про Італію Пекер зазначає, що ідея її визволення та єдності зароджувалась в її найбільш промислових округах. Пекер нарікає на парламентаризм англій-

¹⁾ Видання I-го тому цієї книжки (1836 р.) збіглося з появою брошур утопіста Фр. Відала — „Про ощадні каси“ й „Утворення майстерень праці“.

²⁾ Економіст і сен-сімоніст академик Жером Адольф Бланкі (1798 — 1854) — старший брат відомого революціонера Луї-Огюста Бланкі (1805 — 1881).

ський, французький, американський, як на системи, через які дрібна й середня буржуазія утворюють союз із вельможним панством і з владущими класами.

Згодом, Пекер виступає на політичній арені, підіймаючи свій голос за виборчу реформу („Відозва до 240.000“). Наприкінці 1842 р. Пекер випускає свій капітальний твір — „Нова теорія соціальної й політичної економії“. Критика давно визнала, що жоден твір письменників-утопістів не подає так ясно теорії сен-сімоністів про експлоатацію праці, як „Нова теорія“ Пекера. Це — нариси організації суспільства в майбутньому. Мета суспільства — організація праці для панування над природою. Засоби — братерська солідарність і розвиток усіх людських талантів в інтегралі колективу. Треба через законодавство домагатися утворення такої економічної кон'юнктури, яка непомітно забезпечувала б найбільшій кількості людей найбільшу суму благ.

Того-ж 1842 року Пекер пише брошуру — „Про армії та їх відношення до промисловости, морали й волі“, а також видає роботу, присвячену питанням міжнародного третейського суду, що розв'язуватиме в майбутніх Сполучених Штатах Європи економічні та військові конфлікти поміж сучасними державами („Про мир, його принципи та реалізацію“).

У своїй книжці „Про божу республіку“ Пекер пропонує утворити релігійне братство „філадельфів“, що трохи нагадує „теофілантропів“ Директорії. В Пекеровій „Божій республіці“ економічні потреби викликають організацію промисловости й продукції; полові проблеми розв'язуються через організацію родини та шлюб, але емоціональному почуванню одведене місце в реорганізації виховання дитини.

З 1849 року по 1850 р. Пекер редагує ефемерний часопис „Порятунок Народу“, де, не вважаючи на втрату посади, перед очима переможної реакції, Пекер не покидає жодної зайнятої колись позиції.

Ось як плямує Пекер сучасне йому суспільство. Для буржуа бідність... це нещастя; ентузіазм та самопожертва — дурниця; батьківщина для нього — це крам, яким він торгує. Коли-б він не боявся масових убивств, він позачиняв-би всі притулки й всі філантропічні установи, бо це дорого коштує. Мрія кожного — збити собі багатство будь-якою ціною. Скрізь іде війна егоїстичних інтересів. Душу жінки зневажають, хоча цінують її тіло. Тільки темнота маси могла допустити маленькій купці монополію на всі багатства. Подивіться на нашу закам'янілу Європу: почуття, ідеї, суспільне виховання, політична економія — все або вмерло, або крутиться на одному місці, все гангренозоване, старе, безсиле, в латках. В соціальному будівництві європейці не так далеко пішли, що до свого розвитку, як племена Арабів та Бедуїнів у політичних відносинах. В сучасному буржуазному суспільстві все віддається капіталові, трохи талантові й нічого праці... Тому воно повно паразитів. В Європі нашого часу — коли неймовірно зростають розкіш та злидні — спостерігається таке з'явище, що чим блискучіша позолота її грудей, тим глибше її ноги в багні... Чи могла уявити собі людина (наприклад, за доби патріярхату) становище, гірше від становища ганчірника-професіонала теперішнього

Парижа, що мусить для свого животіння порпатися ніч-у-ніч по смітниках. Пекло — на думку Пекера — на землі!.. Чи батько-робітник у робітничому середовищі одержує заробітню плату пропорційно кількості дітей? Чи пролетарі не йдуть, замість багатих, на видиму смерть за декілька тисяч франків?

Але пролетарі мусять працювати щоденно 12, 16 і 18 годин, щоб існувати самим та родині, як би велика вона не була!.. Так... чи ні...? Відціль іде варварство та жорстокість сучасного буржуазного суспільства — „Долини сльоз“. Ці слова Пекера нагадують знамениті сторінки трактату Луї Блана¹⁾ — „Організація праці“.

II. ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА К. ПЕКЕРА

„Коли ви бажаєте знати, як довго існуватиме ваша республіка, виміряйте кількість праці, що ви зможете ввести в ню!“ („Нова теорія“).

Коли уявимо, каже Пекер, пересічну заробітню плату в 400 франків, тоді власник, що одержує 2.000 франків річної ренти, примушує цілий рік працювати, замість себе, п'ять людей; власник, що одержує 10.000 франків, живе коштом 250-х, а 1.000.000 франків — за кошт 2.500-х індивідів. Скрізь, на старому та новому континентах — ми зустрічаємо ту-ж саму економічну організацію господарів та робітників, капіталістів та пролетарів, — і капіталісти завжди мають можливість привласнити, за допомогою посередньої сили — праці пролетарів, усі нові знаряддя виробництва.

Але всі люди однаково цінні!.. Античні забобони, віра в нерівність рас. Як на засіб поліпшити сучасне становище Пекер указує на проблему зменшення годин робочого дня, що містить у собі підвищення плати робітника. Суспільство майбутнього базуватиметься на однаковій платі за роботу: — правило Пекера — „коли я роблю стільки само годин, як і ти, то я маю право на плату, однакову з твоєю, і на задоволення потреб, рівних твоїм“. Матеріальні вартості ні в якому разі не будуть у суспільстві майбутнього поставлені нижче від нематеріальних — отже, легше можна обійтися без наук і мистецтв, ніж без хліба: коли в Європі спостерігається протилежне, то це пояснюється, за Пекером, величезними крадіжками в сфері продукції матеріальних вартостей, завдяки кризі перевиробництва. Суспільству потрібна, для тієї або іншої мети, певна кількість хліборобів, моряків, спеціалістів, — і всі вони однаково потрібні. Підлітки повинні одержувати плату, однакову з дорослими. На черзі стане тоді соціальне забезпечення старих і непрацездатних інвалідів в однаковому для всіх розмірі. Все, що хто-небудь буде виробляти по-над норму, буде безплатне й піде на зменшення тягару праці товаришів. Гаслом наступного дня буде найбільша колективізація виробництва при найбільшій індивідуалізації споживання.

Вимагаючи для всіх однакової плати, Пекер розірвав стосунки з сен-сімоністами та їх золотим правилом — „Кожному хистові по

¹⁾ Блан Луї (1811 — 1882) — член Тимчасового Уряду за доби французької революції 1848 року.

його праці“ — принцип, яким пройнято соціалістичний план економіста Родбертуса. В даному разі Пекер приймає погляди пізніших марксистів з тою лише різницею, що в останніх яскравіше, ніж у Пекера, виявився принцип обов'язковості праці для всіх.

Французький вчений Ізамбер гадає, що погляди Пекера на організацію праці мали вплив на Прудона¹⁾ й Карла Маркса.

Право власності, на думку Пекера, це не є „крадіжка“ (як каже Прудон), але все-ж велике нещастя для людности. Визволення — в поступовій соціалізації капіталів: треба почати з соціалізації Французького Банку Національного Кредиту²⁾ та поширити соціалізацію на залізниці, копальні, канали і т. инш., по-перше, організуючи промислову працю, потім торгівлю, щоб закінчити все регулюванням аграрної справи. Право того, хто має, завжди обмежується правом того, хто не має: або власниками повинні бути всі постійно й безнастанно, або ніхто не повинен бути власником.

Окрема людина не має права власності, навіть у царині своїх власних думок. За Пекером, авторського права зовсім нема: все, що створюють окремі людські індивіди, належить усьому людству. На доказ Пекер згадує про відомий парадокс Жан-Жака Руссо³⁾: „Хто їсть у ледарстві, чого не сіяв — злодій: рантьє, що одержує гроші з державної скарбниці за неробство — не відрізняється від розбишаки, який живе з того, що грабує подорожніх. Принципово нападаючи на право власності та на право спадщини, Пекер гадає, що найнеправдивіше в світі із прав власності, але разом з тим найбільше з погляду історичної ролі — є право передавати від батька до сина найвищу владу в монархичній державі.

Постійне побільшення населення, без сумніву, в усіх країнах загострить аграрне питання й приведе, нарешті, до повної соціалізації землі державною владою. За Пекером, мобілізація великої земельної власності є погроза для дрібної земельної одиниці, так само, як мобілізація великої промисловості й капіталів знищує дрібну промисловість.

Школа сен-сімоністів найяскравіше почувала безліч зловживань, що супроводились комерційними кризами, які не можна відокремлювати від капіталістичного ладу, збудованого на вільній конкуренції. Заперечуючи політику „відчинених дверей“, Пекер відзначає, що свобода торгівлі XIX століття для капіталістів, — це те саме, що воля вчинків синьорів VIII — IX століть, це є, так-би мовити, прелюдія нового феодалізму, агонія рівності й усіх принципів, усіх заповітів революції 1789 р. Звичайно, однакові економічні передумови викликають однакові економічні наслідки: в Пекіні, як і в Парижі, в Римі, як і в Петербурзі, в Нью-Йорку, як і в Мексиці. Через конкуренцію в сучасному буржуазному суспільстві організатор виробництва спе-

¹⁾ Прудон П'єр Жозеф (1809 — 1865) — один з найбільших представників анархізму.

²⁾ За парадоксальною думкою Пекера, — „Саме існування банків є знак неорганізованого кредиту: що менш довіря торгівлі, то більша потреба в цій установі“ („Інтереси торгівлі й промисловості“ — т. I, стор. 203).

³⁾ Руссо, Жан-Жак (1712 — 1788) у своїх творах є головний попередник французької революції, як речник нових суспільних і політичних ідеалів.

кулює на примхах, модах і тимчасових потребах споживача: з цього йде перевиробництво в одній царині й непродукційність в інших. Через конкуренцію той самий хаос, ті самі крадіжки, та сама небезпека із сфер матеріальної культури захоплюють сферу нематеріальну — царину наук і мистецтв.

Поміж утопичними напрямками, особливо Фур'є та його школа мали великий вплив на всю економічну систему Пекера. Він був перший¹⁾ серед людей XIX століття, що цілком засвоїв фур'єрівську теорію періодичности економічних криз і катастроф і, в зв'язку з тим, шукав закономірности в історичному русі економічних революцій. Пекер цілком вірно оцінював історичну роль самого фур'єризму: останній, хоча ще не обстоює цілковито націоналізацію власности, — вже підготовляє загибель капіталізму, пропонуючи програму, де він соціалізує знаряддя праці й територію кожного фаланстеру. Однак, самого Фур'є Пекер вважає за винного, тому що в зрівнанні членів фаланги він допустив нерівності в розподілі багатств поміж окремими фалангами. Пекер приймає фур'єризм лише з умовою соціальної солідарности фаланг всієї земної кулі.

Надто цікаві відносини Пекера до свого приятеля й суперника, що до створення утопичних і соціалістичних планів, Франсуа Відаль. Підчас липневої революції 48 року К. Пекер і Фр. Відаль, разом секретарюючи в Люксембурзькій Комісії²⁾ організації праці, звернулися до населення Франції з таким проєктом:

„Просимо організувати 86 колоній³⁾, що будуть, одночасно, постійними майстернями праці й зразковими школами агрикультури і вберуть в себе лишки населення міст, задержуючи по селах селян, які ідуть до міст, шукаючи праці й наймаючись на посади льокаїв“...

Проти руїної сили капіталізму К. Пекер і Фр. Відаль кинули гасло — „асоціація“. Пекер і Відаль в 40-х роках минулого століття передбачали майбутні економічні катаклізми, що зростають у цілі промислові революції з суперечностей, заложених в самій основі капіталістичного суспільства.

В своїй „Новій Теорії“ Пекер намічає два шляхи соціалізації форм життя... 1) Кожен власник знарядь виробництва в підприємстві, на якому працює кількість робітників, більша за призначену норму, перестає бути їх керівником, як капіталіст, і уступає місце адміністративній раді підприємства, яку мають обирати самі робітники. 2) Припинення переходу землі в приватні руки через дарування або спадщину й мобілізація в державнім масштабі земельного фонду, зібраного за допомогою такого засобу. Для спроби Пекер пропонує націоналізувати африканську колонію Франції Алжир, де земля, під час окупації території французами, через мусульманські традиції, залишалася зовсім нероздіблена. На підтвердження цієї своєї думки — Пекер (у трактаті „Про індивідуальне й абсолютне право

¹⁾ Вже з 1832 року Пекер стає діяльним співробітником фур'єрівського часопису „Фаланстер“.

²⁾ Членами Люксембурзької Комісії Праці (з 28-го лютого 1848 р.), окрім Відалю й Пекера, були сен-сімоністи — Дювер'є й Казо, фур'єрист Консидеран, прихильник філософії енциклопедистів — Жан Рейно та буржуазний економіст — Воловський.

³⁾ Відаль Франсуа (1812 — 1872) — „Життя в праці“ (Париж. 1848, ст. 269).

власности на землю“) посилався на одну Робесп'єрову¹⁾ промову, де той каже, що „власність кожного громадянина після його смерті повинна стати суспільним майном“.

Характерне відношення Пекера до сучасних йому комуністичних теорій (бабувізму та бланкізму). Коли комунізм такий чужий буржуазній моралі, що, так-би мовити, скандалізує її, то, відповідаючи на це, Пекер наводить слова Блаженного Августина, який каже, що „за доби, коли істина скандалізує, хай переможе істина, не вважаючи на скандал“²⁾. За наших днів Августина оголошено-б бунтарем і демагогом. Проте, Августин казав тільки те, що повинен казати кожен в подібних обставинах.

III. СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ ІДЕАЛ К. ПЕКЕРА

Пекер має за ретрограда кожного, хто не приймає утопічних планів, якою-б етикеткою він не прикривався — республіканця, демократа, конституціоналіста або монархіста.

Свої політичні й економічні погляди Пекер сформулював у своєму „Проекті Національної і Всесвітньої Асоціації“, або „Шляхах і засобах що до організації праці“, видрукованих в його „Новій Теорії“. В передмові до свого „Проекту“ Пекер зазначає, що він зовсім не нарікає на те, що ці шляхи будуть власне ті самі, які обиратиме суспільство майбутнього, ні на те, що їх можна, хоча-б частково, пристосувати для Франції XIX століття. В цьому „Проекті“ Пекер пропонує низку тез, — а вся його „Нова Теорія соціальної й політичної економії“ — лише просторий коментарій до його цікавих і логично точно сформульованих тверджень.

1. Економічні атрибути влади:

Найвища влада встановлює рівновагу продукції й споживання, організуючи працю.

2. Соціалізація території та всіх знарядь праці, що належать до землі:

Національна територія, засоби виробництва та знаряддя праці належать усім, але не кожному зокрема.

3. Форми правління:

Всю Францію треба поділити на промислові округи, аналогічно адміністративним поділам. Виборці від робітничих і селянських комун обирають кантонального представника, виборці від кантонів обирають представника округи, виборці округ обирають представника департаменту і т. инш. до президента кожної країни в соціальному житті майбутнього. Вся Франція з погляду майбутньої економічної солідарності повинна стати величезною мануфактурною майстернею, одною велетенською фермою трудових комун.

4. Регламент праці:

Державний регламент повинен регулювати довгість праці та робочого дня в кожній царині й галузі виробництва — для кожної

¹⁾ Робесп'єр Максиміліан (1758 — 1794) — відомий французький революціонер — яacobінець, великий оратор.

²⁾ Грецьке слово „скандальон“, за доби Августена, римські поганські філософи вживали, як образу перших християн.

спеціальности окремо: тому довгість робочого дня в кожній царині й галузі виробництва повинна бути пропорційною до тяжкості праці.

5. Регламент оплати функцій:

Треба декретувати рівну для всіх оплату праці за витрату нервової енергії, незалежно від важливості або корисності даної праці для суспільства; при цьому годинна норма праці встановлюється окремо.

6. Роля грошей в суспільстві майбутнього.

В суспільстві майбутнього гроші вже не будуть товаром, але обернуться на звичайний паперовий квиток. Перепродаж яких - небудь матеріалів і речей, що з них користуються окремі особи, треба суворо заборонити.

7. Освіта й воля слова:

Освіта буде неплатна, практична, професійна, зв'язана з інтересами промисловості, — і буде провадитися в державному масштабі. Всі науки й мистецтва повинні бути приступні для всіх. Воля преси й слова потрібна тому, що вони захищають суспільство від вибухів, тим сильніших, чим суворіша буде цензура.

8. Структура родини:

Родина залишиться непорушною, але жінка не буде на утриманні свого чоловіка, а всі діти на утриманні й вихованні своїх батьків: як виняток, батьки можуть годувати малолітніх дітей, дістаючи допомогу з державної скарбниці. Суспільство майбутнього поставить за своє завдання максимальне об'єднування людських індивідів у расових відносинах. Полігамія була добою жіночого рабства, буржуазний шлюб є доба жіночого кріпацтва. Жінка нині іде шляхами цілковитої емансипації. Чи переможе у шлюбі майбутнього моногамія, чи тимчасовий стосунок полів, — чи шлюб у майбутньому відкине всі умовності, — це все однаково: непорушність родини та її підвалин буде зруйнована в соціалістичних обставинах майбутнього.

Ці тези можуть стати за вихідну точку, щоб схарактеризувати соціалістичні ідеали Пекерової утопії. Як епітафію до своїх висновків Пекер цитує славнозвісні слова французького письменника Шато-бріана (1768 — 1848), свого сучасника: „Прийде час, коли зовсім не зрозуміють того, яким чином міг існувати такий суспільний лад, при яким щорічні прибутки одного складались із мільйонів; а інші не мали чим оплатити свого обіду. Вельможний маркіз і великий дідич здаватимуться (нашим нащадкам) казковими істотами, фікцією розуму“.

Античний світ, на думку Пекера, був далекий від соціалізму через загально поширену віру в нерівність людей, що до їх природної організації. В минулому до соціалізму, каже Пекер, іноді наближається організація середньовічних монастирів, — але, звичайно, лише в майбутньому людство знайде найвищі форми комуністичного укладу суспільства. Нові економічні умови майбутнього будуть великою рівночинною всіх кліматів, усіх рас, усіх націй, що створять союз народів Європи, як етап всесвітнього інтернаціонального союзу.

Суспільство в майбутньому буде збудоване не на самопожертвах (вони — випадкові), не на егоїстичній конкуренції (вона — протисуспільна), але на загальній праці й на загальній рівності. В суспільстві

майбутнього, замість окремих мастків, за Пекером, буде незчисленне національне багатство, до якого кожен стане через свою активність більш або менш причетним. На чолі майбутнього організованого суспільства Пекер ставить чотири комітети: а) Комітет Моралі й Філософії; б) Комітет Мистецтв; в) Комітет Наук; г) Комітет Праці й Промисловости, — і дві колегії: „Раду державних представників“ і „Нараду колегії спеціалістів“, що визначає виробництво й споживання країни. Кожна галузь промисловости й продукції буде представлена через депутатів спеціалістів. Кожного окремого індивіда перед одержанням суспільної праці будуть затверджувати всі члени тієї асоціації, де він гадає виконувати ті або інші функції.

Таке організоване суспільство Пекер порівнює з локомотивою, що їде по рейках.

Взагалі, поступ для Пекера це є закон людства. Нерухомість та застій це — її смерть. І Пекер, ніби на протилежність до своєї песимістичної критики сучасного буржуазного суспільства, малює нам картину, перейняту безмежною вірою в людський поступ, яка була властива більше ентузіястам кінця XVIII століття, прим. Кондорсе¹⁾, ніж економістам XIX в. В історії кожного народу є два роди поступу: 1) частковий, повільний і 2) загальний, одночасний, раптовий. Все це нагадує схему Сен-Сімона, що еволюція людських суспільств минає дві стадії: а) добу критичну — революційну й б) добу органічну — реакційну.

Відповідаючи на докори, які супротивники теорії поступу закидають утопістам, що вони, прагнучи об'єднати всю людність, повторюють середньовічні християнські мрії, — Пекер каже, що так звана християнська єдність середньовіччя була повна таких великих і численних ересей та суперечностей, що винятків було більш як правил, тому тільки зовнішня єдність у релігії добувалась шляхом глибокої темноти мас. Вірування й релігії зникають, змінюючи одна одну, але намагання поліпшити свій добробут не зникає в людстві. Оптимістично дивитися на майбутнє, за Пекером, нас примушує кількість благ, з яких суспільство користується колективно (буки, водопроводи й водомети на майданах, освітлення вулиць і т. инш.). Пекерові — майбутнє людства малюється все менш одноманітним і підлеглим суворій одності.

В історичному розвитку для Пекера відкривається поступове наростання соціального почуття: етапи історії — а) любов тільки до родини; б) до племені; в) до міста; г) до народу; д) до всієї людності. Дальший історичний процес Пекер уявляє ось-як: через об'єднання родин, місцевих комун, округ, департаментів — до загальних народніх асоціацій... через народні асоціації Французів, Американців, Італійців і т. инш. — до всесвітнього інтернаціонального союзу. Економічна одність повинна довершити політичну одність, що здійснила французька революція 1789 р. І, як досі були хартії вільностей місцевих комун, що регулювали відносини буржуазних середньовіч-

¹⁾ Кондорсе (1743 — 1794) — склав відомий „Жирондистський проект конституції“. У в'язниці він за декілька днів до своєї смерті закінчив свої „Нариси історичної картини поступу людського розуму“.

них міст до сінйорів, так і нові хартії вільності регулюватимуть відносини робітничих мас до середньої й дрібної буржуазії.

Ні на хвилину не зупиняючись, поступ наук і історичного досвіду породить у майбутньому в царині економії нечувані комбінації та зміни. Ми блукаємо нині на межі старого та нового світу. За найголовніші чинники історичного процесу Пекер вважає безупинне збільшення населення й зростання влади людини над природою.

IV. К. ПЕКЕР і КАРЛ МАРКС

1867 року в Гамбурзі видано головний твір Карла Маркса „Капітал“ — том I. У цьому творі в кінці розділу 21, присвяченого процесові початкового зосереджування капіталу, є замітка, де Карл Маркс цілком пристає на Пекерову думку, що увічнення старого засобу виробництва з роздрібленням земельних багатств у руках приватних осіб — рівнозначне „декретуванню загальної звичайности“.

Це зауваження Карла Маркса виявляє, що творцеві „Капіталу“ не тільки була відома Пекерова „Нова теорія соціальної й політичної економії“, що стосувалася до тих самих питань початкового грошового накупчення, але й те, що Карл Маркс, за його власним висловом, вважає за „справедливі“ висновки Пекера в цьому кардинальному питанні політичної економії. Як же розуміє Пекер це початкове накупчення капіталу?

Кожна матеріальна культура припускає комбінацію двох елементів: а) праці й б) засобів за-для приложення праці. Для кожного приложення праці потрібні початкові вартості для продукції нових вартостей. І от, цього початкового капіталу, потрібного, щоб прикласти працю, позбулася більшість людей: це ґрунтується на тому, що багатства неоднаково розподілені поміж людьми.

Звідси випливає цілковита економічна залежність одних людей від інших у царині, що сама від себе є основний елемент усякого багатства, а саме в царині праці. Ця економічна залежність утворює знов нерівність у знаннях і в інтелектуальному й моральному розвитку, проводячи гостру межу у всій людності між власниками — капіталістами та невласниками — пролетарями. Для свого існування власники повинні користуватися з праці пролетарів, з другого боку, для свого існування пролетарі або дають змогу використовувати свою працю власникам, або орендують у них знаряддя праці, згідно з умовами, які диктують самі власники.

Пекер, як попередник Карла Маркса, всупереч твердженням Фур'є та більшості утопістів, каже, що добровільна асоціація пролетарів у капіталістичному оточенні — неможлива: пролетар аж доти буде пригноблений, доки капітал має свої права. Характерно, що Пекер передбачає відоме зауваження Маркса й Енгельса про реакційність проти вчителів-утопістів їхніх учнів. Наприклад, система Фур'є має на меті усунути права власності на знаряддя праці; але Консідеран¹⁾ —

¹⁾ Консідеран Віктор (1805 — 1893) — член Національного Зібрання Франції за доби революції 48-го року. Серед французьких широких мас, а так само в робітничому оточенні його ім'я досі популярне, як ветерана французького соціалізму.

учень Фур'є (той самий Віктор Консидеран, що перший серед утопістів передбачав майбутню пролетарську революцію та писав про неї в 30-роках XIX століття словами, ніби запозиченими з „Комуністичного Маніфесту“) — всупереч своєму вчителю (Фур'є) буде цілу систему, щоб виправдати право володіння капіталом і землею.

Досі думки Пекера були однакові з поглядами автора „Капіталу“ ... Але всеж-таки, між Пекером та Марксом, як прірва, лежать традиції великої французької революції, ті саме якобінські традиції, що, за парадоксальним висновком Карла Кавцького, становлять одну з найбільших перешкод до утворення єдиної злученої соціал-демократичної партії у Франції. Пекер гадає, що всі класи, так пролетаріят, як і шляхетство, зазнали на собі поліпшення свого існування від технічного поступу.

Ще за доби Монтеск'є¹⁾ історики й економісти Європи любили брати Англію як приклад для своїх економічних висновків через її виключно яскравий й прискорений процес еволюції. На прикладі Англії Карл Маркс (що присвятив у I томі свого „Капіталу“ — з розділи — VIII, XIII і XXIV — становищу робітничої класи в Англії) і Фрідріх Енгельс, (що написав твір²⁾ з тією самою назвою) доходять до песимістичних висновків про фатальне коло криз, що у своїй постійній періодичності ведуть кожне капіталістичне суспільство до економічних катастроф. Навпаки, Пекер підкреслює, що кількість незаможників у хліборобській Англії XVIII століття складалася з $\frac{1}{3}$ населення, але кількість незаможних в Англії XIX століття знизилася до $\frac{1}{6}$ загального числа населення.

Отже, для Пекера цілком не існує „Залізний закон павука“ — абсолютного спадання заробітної плати в зв'язку з зростом виробництва в капіталістичнім суспільстві: цей закон, що Фердинанд Ласаль одібрав в спадок від Рікардо, Марксі Енгельс так формулювали 1847 року в своїм „Комуністичнім Маніфесті“: „В буржуазному суспільстві“ витрати... робітника зводяться майже виключно до здобування засобів існування, потрібних йому, щоб продовжити свій вік. Вартість праці, як і кожного иншого товару, рівна витратам продукції: що неприємніша стає праця, то більше знижується заробітна плата, зокрема через прискорення ходу машин, частково через продовження робочого дня“.

Друга розбіжність Пекера з Марксом у погляді на зріст населення, як на первісний чинник еволюції людських суспільств. За Марксом — „не закономірність руху населення являє основну причину історичного процесу, але розвиток продукційних сил і закономірність цього розвитку (або занепаду) визначає собою рух населення“. За Пекером — головний, а не другорядний двигач соціальної економіки є постійне збільшення населення, що створює в суспільстві змагання до матеріяльних поліпшень у технічному поступі.

Далі, визнаючи антагонізм клас, Пекер не бере класової боротьби за головний чинник історії. Там, де Пекерові доводиться зіткнутися

¹⁾ Монтеск'є Шарль Луї (1689 — 1755) один із письменників енциклопедистів XVIII століття, що мав великий вплив на політичне життя Європи тої доби.

²⁾ „Становище робітничих клас Англії“. — 1845.

з боротьбою клас¹⁾, він ближчий від автора „Капіталу“ до поглядів російського анархіста Кропоткіна, що на тезу Дарвіна: „Боротьба за існування, за як єдиний чинник і стимул природнього добору“ — оголосив свою антитезу: „Взаємна допомога, як найголовніший чинник еволюції органічної природи й людських суспільств“. Цю романтику, що її підхопив Кропоткін від традицій французького яacobінізму, яких він сам був палким прихильником, — романтику, що полишила такий глибокий слід на творчості всіх утопістів, переміг тільки Карл Маркс у своєму „Капіталі“ назавжди й остаточно.

Яке-ж історичне значіння Пекера для нашої доби?

Пекер — перший з утопістів, вірний традиціям англійських економістів, визнавав виключне значіння економічних чинників²⁾ і питань праці. Буржуазний теоретик марксизму професор Туган-Барановський вважає Пекера за батька сучасного колективізму. Відомий знавець Пекера — Малон, що сам був членом Паризької комуни 71 року й випадково увійшов смерті під час масових розстрілів 73 жахних днів, вважає, що утопічний соціалізм Пекера ближчий, ніж звичайно думають, до наукового соціалізму нашого часу.

Доктрина Пекера, радикальніша, ніж державний соціалізм Луї Блана, була історичною потребою тої самої економічної еволюції, що на другий день після видання Пекерової „Нової Теорії“, ставить на черзі проблему боротьби клас і робить історично потрібною появу в світ „Капіталу“ Карла Маркса.

¹⁾ У трактаті „Про поліпшення добробуту“ — Пекер відзначає, що скрізь і завжди, нова владуща класа, тільки визволившись, вороже починає ставитись до тих клас, що раніше були з нею у спільній неволі.

²⁾ Сучасні Пекерові письменники-новатори вимагали тільки усунення права спадщини — наприклад, учень Сен-Сімона — Базар (1791 — 1832).